

УДК 91(477)

Інна Шоробура, доктор педагогічних наук, професор,
ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано перспективи розвитку шкільної географічної освіти в Україні. Сьогодні триває процес розробки концептуальних засад національної системи шкільної географічної освіти.

Ключові слова: географія, освітня галузь “Природознавство”, профільне навчання.

Постановка проблеми. Проблеми географічної освіти, її зміст, значення для формування географічної і загальної культури особистості, сучасні тенденції в географічній освіті в Україні розглядалися у періодичних виданнях, засобах масової інформації, на географічних форумах різних рівнів. Результати цієї роботи знайшли відображення в нових навчальних планах і програмах підготовки фахівців на географічних факультетах університетів, у Стандарті вищої базової географічної освіти, проектах Концепції шкільної географічної освіти, Концепції загальної середньої освіти, Концепції профільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці С. Коберника, В. Корнеєва, П. Масляка, В. Пестушка, М. Пістуна, М. Паламарчука, Л. Паламарчук, С. Пальчевського, Г. Пустовіта, Л. Тименко, О. Топузова, В. Сасихова, Б. Чернова, О. Шаблія та ін. висвітлюють нові методологічні та методичні підходи до навчання географії і навчально-виховного процесу. В працях В. Корнеєва, Л. Круглик, О. Плахотнік, А. Сиротенка, П. Тронька, та ін. розкриваються сучасні науково-методичні питання розвитку шкільної географії.

Мета нашої статті – проаналізувати перспективи розвитку шкільної географічної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття у процесі дискусій вчені, педагоги по-різному визначали мету, роль і місце шкільної географічної освіти. Дехто з них, як і раніше, дивився на географію як на збірник фактичних повідомлень, на фоні яких підростає покоління має сприймати події, котрі відбуваються у світі [4]. Зрозуміло, що такий погляд не враховує власне педагогічного аспекту навчання географії – значних виховних можливостей цього предмета.

Інші дослідники, дотримуючись точки зору, висунутої деякими зарубіжними педагогами, навпаки, гіперболізували роль географії, намагаючись через цю науку пояснити всі

природні явища, дати вичерпні знання про людське суспільство і середовище, в якому людина живе. Типовим представником таких поглядів є американський вчений Ф. Пінчмел, який, наголошуючи на значенні географічної освіти, підкреслює, що її можна розглядати як освіту, котра має абсолютну цінність, притаманну географії як предмету, який розвиває розумові здібності, і відносну цінність, тобто цінність, яка зумовлює зв'язок географії з іншими предметами незалежно від того, чи викладаються вони окремо, чи входять до загального курсу природничих та суспільних наук [8, 45].

Прихильники цієї точки зору стверджують, що через географію учні усвідомлюють, наскільки складні причини, які викликають ті чи інші явища. Тому, щоб знайти пояснення цим явищам, доводиться розглядати взаємодію різних чинників, використовуючи інші науки. Вивчення географії допомагає учням пізнати довкілля, де вони живуть, а також дізнатися про близькі та віддалені території. Діти усвідомлюють роль людини, її можливості у вирішенні проблем, які виникають у процесі освоєння нею оточуючого простору, а географічний матеріал дозволяє відкрити, з одного боку, творчі, суспільно значущі можливості людини, з другого – її безвідповідальне ставлення до природи.

Особливу увагу педагоги і вчені зосередили на визначенні мети і завдань шкільної географічної освіти для розбудови змісту і методики курсів з урахуванням нових підходів. Вчені В. Пархоменко та А. Сиротенко започаткували спробу розробки технології цілепокладання, яка містила такі основні положення:

- цілеформування передбачає взаємозв'язок трьох головних чинників: замовлення суспільства на особистість певного типу, педагогічного потенціалу і рівня розвитку самої освітньої системи та універсальної природи людини, котра потребує творчої самореалізації. Формулювання мети залежить від конкретних об'єктивних умов,

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

тому що мета не може бути стандартною у всіх освітніх системах і в усі часи.

- Формулюючи мету, ми здійснюємо спеціалізацію загальних цілей відповідно до рівня та виду освіти, типу навчально-виховного, культурно-просвітницького закладу з урахуванням віку і статі, стану здоров'я та індивідуальних особливостей школярів. Ця ієрархія цілей повинна знімати протиріччя між цілями суспільства, держави і конкретної особи, максимально гармонізуючи їх. Але для цього необхідно достатньо чітко і сутнісне розкриття мети.

- Цілі завжди повинні розглядатися у взаємозв'язку із засобами. Мета, не забезпечена засобами її досягнення, формальна, нежиттєздатна.

На цій основі мету шкільної географічної освіти було запропоновано розглядати як сукупність гуманітарних, соціальних і природничих знань, необхідних для формування на їх основі таких умінь і навичок, які слугували б людині протягом усього життя. Але вчені зауважували, що певні вміння і навички без високих моральних якостей особистості, вирішення проблеми розумної організації життя в оточуючому світі мало чого варті. Тому в шкільній географії було виділено ще одну важливу функцію – виховну. Отже, сучасна шкільна географічна освіта повинна ставити за мету підготувати і виховати географічно грамотного громадянина Землі з такими особистісними якостями, які б забезпечили йому можливість нормальної життєдіяльності в природі [9, 3].

Такий підхід повністю співпадає з суспільними орієнтирами, оскільки сьогодні освіченою вважається людина компетентна, практична, підготовлена до життя, яка вільно орієнтується у складних проблемах реальності, здатна усвідомлювати свою відповідальність і роль у суспільстві.

Останнім часом в інших дослідженнях ставились питання реалізації загальної мети навчання географії, її співвідношення із завданнями, що виконуються, розв'язуються на різних етапах навчання. Дослідники цього питання виходили з того, що загальна мета навчання – це ідеальне мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання, це те, до чого прагнуть педагог та учень. При проведенні кожного навчального заняття вона зумовлює постановку трьох основних груп взаємопов'язаних конкретних цілей. До першої групи належать навчальні цілі: оволодіння знаннями, уміннями, навичками; до другої – розвивальні: розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової, діяльнісно-поведінкової сфери особистості; до третьої –

виховні: формування наукового світогляду, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури та ін. Це означає, що, проектуючи проведення навчального заняття, вчитель географії повинен чітко визначити, які результати при цьому будуть досягнуті. Він конкретизує рівень, на якому будуть здійснюватися цільові установки: загальне ознайомлення з новою темою, засвоєння теоретичного аспекту матеріалу, що вивчається, формування практичних умінь і навичок, перевірка рівня отриманих знань. Доведення до свідомості учня завдань навчального заняття збільшує можливість активізації пізнавальної діяльності школярів, їх свідомої послідовної праці протягом усього уроку географії [5].

Коментуючи точку зору авторів, слід відмітити, що кінцева мета шкільної географічної освіти – це довгострокова перспектива, і було б помилкою опиратися винятково на неї. Кожен урок, кожна навчальна чверть, кожен навчальний рік повинні мати свої цілі. Вчитель географії має визначити коло знань, умінь, ціннісних навчальних навичок, котрі необхідно формувати у школярів на конкретному періоді навчання. Бажано, щоб він обрав оптимальні способи, методи, прийоми, завдяки яким навчальні навички будуть добре розвинуті; розробив варіанти проведення уроку з урахуванням рівня підготовки різних класів і, звичайно, визначив взаємозв'язок навичок з вимогами до учнів. Крім того, все, що вивчається на конкретному уроці або протягом усього навчального року, має стати логічним результатом і продовженням засвоєного раніше.

Шкільна географічна освіта сьогодні – це складна освітня система, що реалізується у загальноосвітній школі. На сучасному етапі початкові знання з географії учні одержують при вивченні природи свого краю (2 – 3 клас) та на уроках природознавства (4 клас). Більш ґрунтовні географічні знання вони здобувають у 5 – 10 класах. У 5 класі школярі вивчають курс “Природознавство”, метою якого є дати уявлення про природу Землі та її населення. У 6 класі викладається курс “Загальна географія”, в якому окреслюються уявлення про оболонки Землі, їх особливості. Сьогодні в багатьох школах вивчається курс “Природознавство” і в 6 класі, де подаються інтегровані природничі знання. У 7 класі викладається “Географія материків і океанів”, яка, крім відомостей про природу, населення планети і його господарську діяльність в окремих регіонах, дає учням знання про цілісність та диференціацію природи Землі, уявлення про природні комплекси. У 8 та 9 класах

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

вивчаються курси “Фізична географія України” та “Економічна географія України”, спрямовані на формування в учнів уявлень про природу, населення, господарство України, зокрема областей як його складових. У 10 класі вивчають “Економічну і соціальну географію світу”, що поєднує економіко-географічне краєзнавство із загальною економічною географією [2, 5].

Ще не так давно географія була одним із найулюбленіших шкільних предметів. У цьому переконані люди, яким сьогодні за сорок-п’ятдесят. Діти любили географію за надзвичайно цікаву інформацію про Землю, про особливості життя людей, що населяють її, про захоплюючі подорожі мандрівників у найвіддаленіші куточки планети. Важливу роль відіграло й те, що зміст цієї науки був доступний, зрозумілий і цікавий школярам. Почуте у школі учні поспішали розповісти своїм батькам, з великим бажанням зачитувались сторінками підручника, щоб дізнатись, “а що ж там далі”. Що ж сталося зі шкільною географією сьогодні? Чому в дітей зменшився інтерес до неї? Чому така низька якість знань у більшості з них? У цьому неважко переконатись: дайте випускникам шкіл найпростіше завдання – назвати й показати на карті столиці п’яти-шести найбільших країн світу – і ви переконаєтесь, що далеко не всі з них впораються з цією роботою. Звичайно, однозначних відповідей, чому так сталося, не існує, їх потрібно шукати серед значної кількості обставин соціально-економічного, організаційного, кадрового та методичного характеру.

Головна функція середньої освіти орієнтована не стільки на спеціальну підготовку, скільки на формування визначених соціально значущих якостей школяра на основі оволодіння ним основними видами людської діяльності як сукупністю знань, умінь і ціннісних орієнтацій. Це соціальне замовлення дане всій школі, кожному навчальному предмету з урахуванням його специфіки й можливостей.

На межі XX і XXI століть в українській освіті розпочалися активні процеси її стандартизації, спричинені необхідністю створення в країні єдиного освітнього простору, чим забезпечуватиметься єдиний рівень загальної освіти, яку одержує підростаюче покоління у різних типах освітніх закладів. Розробка державного стандарту освіти виходила з того, що під стандартом освіти розуміють систему основних показників, які є складовими державної норми освіченості. На думку вчених, державний стандарт мав, з одного боку, відображати суспільний ідеал, з другого, – враховувати

можливості реальної особистості і системи освіти щодо досягнення цього ідеалу [5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24 Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти було затверджено. За Стандартом географія стала складовою освітньої галузі “Природознавство”, що вивчатиметься в основній і старшій школі. Таке інтегрування потребувало визначення спільних для всієї галузі цілей навчання і основних змістових ліній. Основною метою освітньої галузі було проголошено “розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук та методів наукового пізнання, вироблення вмінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні”. У вступній частині до змісту галузевої освіти також наголошувалося, що відповідно до цієї мети в учнів формується система знань з основ природничих наук, необхідна для адекватного світосприймання та уявлення про сучасну наукову картину світу. Вони опановують науковий стиль мислення, усвідомлюють способи діяльності і ціннісні орієнтації, які дають змогу зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій [2].

У Стандарті були визначені загальні змістові лінії освітньої галузі “Природознавство”: рівні і форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в кожній компоненті освітньої галузі специфічними для неї об’єктами і моделями; закони і закономірності природи; методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук; значення природничо-наукових знань у житті людини та їх роль у суспільному розвитку.

Реалізація змісту освітньої галузі в основній школі визначена такими завданнями: ознайомлення учнів з науковими фактами природознавства та усвідомлення ними фундаментальних ідей природничих наук; оволодіння учнями понятійно-термінологічним апаратом природничих наук, засвоєння предметних знань та усвідомлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу описати і зрозуміти перебіг природних явищ і процесів; набуття учнями досвіду практичної та експериментальної діяльності, застосування знань у пізнанні світу; формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійної взаємодії людини і природи, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям.

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Як бачимо, включення географії до освітньої галузі “Природознавство” певною мірою звузило гуманітарний і суспільствознавчий потенціал предмета. Це безпосередньо відбилося на завданнях географічної компоненти галузі. В основній школі ці завдання передбачають вивчення: географічного простору (загальні закономірності географічної оболонки, особливості їх прояву і наслідки в різних оболонках літосфері, атмосфері, гідросфері, біосфері. Вплив природних факторів та закономірностей на життя і діяльність людей); регіональних географічних систем (материки і океани як складові географічної оболонки, їх найбільші азональні комплекси. Основні особливості та взаємозв’язки компонентів природи в межах окремих материків та океанів, загальні природні закономірності на материках і океанах. Просторова організація географічної оболонки в межах території України і своєї місцевості та її природно-ресурсний потенціал); просторової організації життя і діяльності людства (материки як заселені частини земної кулі. Населення України та своєї місцевості. Господарська діяльність людини та її наслідки); методів географії і джерел географічної інформації (об’єкт, предмет та завдання географії. Історія пізнання Землі. Джерела географічних знань та методи географічних досліджень. Геоінформаційні системи. План і карта. Картографічні проекції. Значення географічних знань); географічних аспектів взаємодії людини і природи (взаємодія людини і природи, її наслідки. Основні планетарні проблеми, їх глобальність і прояв на окремих материках, на території України. Екологічні проблеми, їх регіональний прояв, шляхи розв’язання. Міжнародна співпраця у вирішенні глобальних проблем).

У старшій школі у змісті географічної компоненти стандартом передбачено вивчення: географічного простору (сучасний етап розвитку географічної оболонки, прояв її закономірностей. Виникнення географічного середовища та його просторово-часова диференціація. Географія світових природних ресурсів, забезпеченість, проблеми і перспективи використання); регіональних географічних систем (закономірності природних умов і ресурсів регіонів та країн світу. Природокористування в епоху науково-технічної революції, виникнення і розвиток світової системи господарства, його регіоналізація. Закономірності територіальної організації господарства в окремих регіонах і країнах світу); просторової організації життя і діяльності людей (населення світу, його господарська діяльність, особливості та проблеми територіальної організації); методів географії і

джерел географічної інформації (географічна картина світу). Антропосфера як об’єкт вивчення географії. Традиційні і нові методи географічних досліджень. Види географічної та картографічної інформації, їх роль у житті людини); географічних аспектів взаємодії людини і природи (антропосфера, сучасний стан географічної оболонки, геоекологічні проблеми та шляхи їх розв’язання) [2, 4 – 6].

У 2010 р. заплановано перейти на профільне навчання, впровадження якого врегульовано Законом України “Про загальну середню освіту”, Постановою Кабінету Міністрів від 16.11.2000 р. №1717 “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” зі змінами, внесеними постановою від 13.04.2007 р. №620, Концепцією загальної середньої освіти та Концепцією профільного навчання [10]. Профільне навчання забезпечить загальноосвітню підготовку учнів та підготовку до професійної діяльності [7].

Географічний профіль навчання передбачає поглиблене вивчення географії та орієнтацію її змісту на майбутню професію. На вивчення географії в 10 – 12-х класах у географічному профілі відводиться 4 години на тиждень. Географічний профіль формує загальноосвітній заклад з урахуванням рівня його кадрового та навчально-методичного забезпечення. Навчальний заклад самостійно визначає перелік курсів за вибором:

- предметні курси, завдання яких – поглибити і розширити знання з географії, що входить до базового навчального плану загальноосвітнього навчального закладу: курси за вибором підвищеного рівня, які спрямовані на поглиблення знань з географії як навчального предмета та тематично і тимчасово узгоджуються з нею; курси за вибором, у яких поглиблено вивчаються окремі розділи географії, що входять до обов’язкової програми; курси за вибором, у яких поглиблено вивчаються окремі розділи географії, що не входять до обов’язкової програми; курси за вибором, мета яких – ознайомити учнів з найважливішими методами застосування знань на практиці; курси за вибором, зміст яких присвячений історичним дослідженням у галузі географії; курси за вибором, що вчать розв’язувати географічні задачі, складати і розв’язувати задачі на основі географічного експерименту та моделювати географічні ситуації;

- міжпредметні курси за вибором, мета яких – інтеграція знань учнів про природу і суспільство;

- курси за вибором, які не входять до базового навчального плану.

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ці курси визначаються у межах гранично допустимого навчального навантаження з урахуванням інтересів та потреб учнів, а також рівня навчально-методичного та кадрового забезпечення закладу [6]. Вони спрямовані на поглиблення й розширення знань з профільних предметів відповідно до певної спеціалізації.

Висновки. Очевидним сьогодні є, насамперед, удосконалення розвивальної і виховної складових змісту шкільних курсів географії, підвищення його ефективності у формуванні географічної компетентності учнів.

Сьогодні в Україні ще триває процес розробки концептуальних засад національної системи шкільної географічної освіти. У цьому контексті надзвичайно важливим є конструктивно-критичний аналіз всього досвіду, нагромадженого цією галуззю у попередні роки. Профільне навчання забезпечить підготовку учнів до професійної діяльності.

Вже сьогодні поступово формуються перспективні завдання розвитку шкільної географічної освіти у ХХІ ст., серед яких: термінове освоєння ринку геоінформаційних систем, технологій та послуг; використання можливостей поєднання зусиль шкільної загальної освіти щодо оновлення й актуалізації географії на основі комп'ютеризації та економізації у вигляді узгодженого блоку інвайронментальної економіки (економіки довкілля), для чого потрібно залучити до співпраці відповідні фахові комісії та ради.

1. Бєскова Н.В. Завдання шкільної географії на новому етапі розвитку освіти // *географія та основи економіки в шк.* – 2000. – № 4. – С. 2 – 3.

2. Бєскова Н.В. Шкільна географія – складова освітньої галузі “Природознавство” / *Географія та основи економіки в школі.* – 2002. – №6. – С. 4 – 6.

3. Вульфсон Б.Л. Западноевропейское образовательное пространство ХХІ века: прогностические модели // *Педагогика.* – 1994. – №2. – С. 14 – 16.

4. Гілецький Й. Теоретичні засади формування змісту загальної географічної освіти // *Географія та основи економіки в шк.* – 2002. – №2. – С. 12 – 14.

5. Громовий В. Глобальна освіта й українська школа // *Шлях освіти.* – 1998. – №1. – С. 13 – 20.

6. Інформаційно-методичний лист про вивчення географії у загальноосвітніх навчальних закладах у 2004 – 2005 навчальному році.

7. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – №24. – С. 3 – 15.

8. Макаковский В.П. Географическая культура: Учебн. пособие для студентов вузов, обуч. по геогр. спец. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1998. – 414 с.

9. Макаковский В.П. Новые взгляды на географическое образование. – М., 1986. – 96 с.

10. Про підсумки розвитку загальної середньої та дошкільної освіти у 2007/2008 навчальному році та завдання на 2008/2009 навчальний рік // Інформаційно-аналітичні матеріали до підсумкової колегії МОН України 22 серпня 2008 року. – К., 2008. – 156 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b
?

Джерела мудрості

“Ñëîâî – îáéðîíðá ãîðîðéâîíý ãî ñãðöý, áîîî îîæá ñðàðè ³ î³æîîî çàîððîîîî
êá³ðèîîî, ³ æèáîîî áîîîî, ùî îîáððà° á³ðò á áîáðî, ³ áîððèè îîáîî, ³ ðîçæàððîèè çàè³çîî,
³ áðòáîî. Îóáðá ³ áîáðá ñëîîî áð° ðãã³ðöü, îáðîçîîîá ³ çëá, îáîááðîîîá ³ îáðàèèîîá –
îðèîîîèèè á³áð... Çëá, îáááæëá, îáðàèèîîá, îðîîî êàæó÷è îáðîçîîîá ñëîîî îîáá
îáðàçèèè, îðèîîîèèè èðæèíî”.

Ààñëëü Ñóðîîèèîîîèèè
âèáðàðîèèè èððàçîîîîîèèè îááááîî

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b